

Сейтимбетова Д.Е., Мусаева С.,* Ерланқызы А.
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕРЕКТАНУ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ
КЕЙБІР КЕЛЕЛІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Автор корреспондент: suikum@mail.ru

Түйін: Жаңа ұлттық мемлекеттердің қалыптасу процестері және оларды құрайтын халықтардың этномәдени ұқсастық сезімі өздерінің тарихи тамырларын іздеуде тікелей қабаттаса жүреді, әрі өз елі және өз этносы тарихының негізгі сәттерін қайта ойластыруға әрекет жасайды. Бұрынғы қалыптасқан тарихи ұғымдар мен нұсқаларды қайта қарау беталысы, әдеттегідей транзиттік қоғамда кең әлеуметтік қажеттілігі бар. Сондықтан тек әрі өткенді ғылыми реконструкцияланған үнемді игерілген тәжірибе ғана емес нақты адамдар мен топтық қызығушылық эмоциясына жаңа әлеуметтік-саяси шынайылықпен бекіген жалпы тарихи сананың әр текті архетиптерінде өсіп отырады. Бірінші жағдайда тарихнаманың ғылым ретінде қарыштап өркендегенін, екінші жағынан - өз мәнінде тарихи білімнің ғылымнан тыс жаңа түрлерінің яғни аңыздардың пайда болғанын айтуға болады.

Кілттік сөздер: деректану, тарих, архив, идеология, зерттеу, өркениет, ғылым

Кеңестік мерзімдік басылымдар мен арнайы көпшілік басылымдарда, өлкетанулық жұмыстар сипатында әрі бірқатар кәсіби тарихшылар шығармалары мен тарихи ақпарат басылым тасқындарында жарияландар арасынан қазіргі кезде алашұбар әрі қарама-қайшы көріністер байқалуда.

Іргелі ғылыми еңбектері, оқулықтарымен көптеген адамдарға жақсы таныс бұрынғы көрнекті әскери және саяси қайраткерлер көбінесе күмәнді көпшілік біле бермейтін адамдарды көбірек жазып, ал қазақ халқының жоңғар шапқыншылығы мен Ресей империясының отарлау саясатына ерлікпен айқасқан тарихи тұлғаларды – жартылай аңыз біреулермен байланыстырады; онда ұрыс даласында халық жасақшыларының сан мыңдаған қолын ересек ұрысқа бейімді әскербасы-сұлтандар тіпті буыны қатпаған, соғыс тәжірибесі жоқ 13-14-тегі жасөспірімдердің басқарғаны да айтылып жүр.

Тарих тағлымынан 300-ге жуық жыл өткен соң аяқ астынан бұрын белгісіз болған халық ауыз шығармашылығын жинаушылар мен ХІХ-ХХ ғ.ғ. фольклоршы-зерттеушілері тікелей куәлердің немесе қатысушылардың «естеліктері» арқылы қазақ батырларының жоңғарлармен атақты шайқастарын жарыққа шығара бастады. Олар ешқандай қисынсыз текстологиялық экспертизасыз, арнайы деректемтанулық талдаусыз маңызды болып жарияланып, сол кездегі қазақ-жоңғар қатынасының басты «деректемесіне» айналуда.

Революциядан бұрынғы кезеңдегі Қазақстанның болып өткен тарихи белгі символдарын өз еркімен қайта қарау орын алған: жалпыұлттық көлемдегі ірі тарихи бейнелер жан-жақты қаралмай, негізсіз болмашы деңгейге дейін төмендетілген, ал кейбірі керісінше мақсатты бағытталған үнсіздікпен макроәлеуметтік әрі макротерриториялық биікке шарықтатылып, жан-жақты жарқыратып көрсетілген.

Қазіргі ғылымтануда тарихи білім құрылымынан жаңа уақыттан бастап танымдылық мәдениеттің ғылыми формасын басқа көркем шығармашылық, дін, аңыз және т.б. тарихи таным мен білім формасын бүкіләлемдік тарих дәуірінен индустриалды және постиндустриалды деп болу көзделген. Әрі күнделікті практикалық пайдалы білім мен тарихи шындық туралы ұғым әрі осы деңгейге сәйкес келетін әртүрлі топтық, этникалық және субмәдениеттік өткенді қайта ойша қалпына келтірудің стереотиптерінен қажетті ақпаратты алудың эмпирлік тәсілдерін көрсету болып табылады.

Ғылымның әлеуметтік контексте пайда болып, өркендейтіні көпке белгілі. Оның жағдайында жалпы логика бойынша әлеуметтік тұтастықтың рухани саласының мәдениеттің басқа салаларымен – материалды өндіріспен, саясатпен, идеологиямен, дінмен, мораль, құқық және т.б. байланысын зерттеу анықталады. Әлеуметтік контекст өзінің тарихи қозғалыс және процесінде өзгертін болғандықтан, ғылымның маңызы танымдылық қызметтің әр түрлі уақыт кезеңдеріндегі

мәдениеттің басқа да компоненттеріне тәуелділік формасы мен қызмет спецификасы тек ретроспективті зерттеу арқылы түсінікті бола алады.

Тарих ғылымының әлеуметтік мәдени контексті туралы айтқанда шартты түрде оның ішкі және сыртқы контекстерін ерекшелеуге болады. Бұл ерекшелеу олардың салыстырмалы антиномистігі жағдайында ғана ақталады. Бірақ жүйелілік тарихнамалық зерттеуде олар белгілі дәуірдің мәдениетіне жататын екі ажырамас аспект, синтез ретінде болады. Бұл контекстерді ерекшелеу үшін негіз бүкіл ғылымдық таным формасын тұтастай алғанда генезис, тарих ғылымының жұмыс істеуі мен дамуын жылжытушы күштер мәселесіне әрқилы қатынас болып табылады.

Шетелдік философияда, әлеуметтануда және ғылым тарихнамасында оның қалыптасуы мен дамуының сыртқы (external) және ішкі (internal) факторларын ерекшелеу қабылданған. Бұнда **сыртқы факторлар** ретінде мәдениеттің социумды аспектілері түсінігі болады: экономика жағдайы, саяси конъюктура, әлеуметтік қатынастар және бүкіл осы құбылыстардың танымдылық стимулдары мен императивтері; ал **ішкіде** - таза когнитивті пісіп жетілген және ғылыми идеялардың өзіндік өзгеруі мен өткенді таным әдістері. Генезис және ғылымды дамыту мәселелерін зерттеу барысында ғалымдар 1930 жылдан бастап белгілі ғылымтанушы Дерек де Солла Прайстың белгілеуінше өзіндік «көрінбес колледж» құрады [1]. Оның ішінде экстерналистік және интерналистік бағыттар орныққан [2]. Біріншісінің басында тұрған Джон Бернал (1901-1971жж.). Екіншісінің негізін қалаушы Александр Койре (1892-1964 жж.),- деп айтуға болады [3].

Қазіргі ғылымтану тәжірибесі көрсеткендей, бұл бағыттардың әрқайсының күшті теориялық позициялары, сынға төзімді аргументтері, тарих ғылымының мәнін түсінуге экстерналистік және интерналистік методологияны жасанды біріктіру жолдарымен емес, мазмұнды синтез арқылы жеңе алады. Ол зерттеу практикасында пәндік қызметті пайдаланудан тұрады. Оның мәні қоғамдық өндірістің бүкіл жүйесін тарихи дамыту барысында өндірістік еңбекті бөлу мәселесіне әкеледі [4].

Қазіргі кезде ғылым мәдениет феномені ретінде адамзаттық қоғамның белгілі кезеңінде (XVII-XIX ғғ.) пайда болады. Бұл пәндік қызметті бөлу нәтижесінде алдымен өзіндік болмыс тірлігін материалды өндіріс пен әлеуметтік практиканың басқа да формаларына қарағанда материалды өндіріс алып, кейіннен рухани өндіріске орнықты. «Танымдылық қызмет және танымдылық мәдениет» белгілі адамдар контингентінің айрықша саласы мен ерекше айналысу түріне соқты [5]. Бұл саланың ішінде қазіргі кезде білім және танымдылық формалары мен әдістері жинақталып өңделуде. Осы феномен ғылым деп аталады. «Ғылым,- деп жазды белгілі философ Э.В.Ильенков, - ол ерекше жағдайда айрықша кәсіпке айналған, ойлау» [6].

Барлық өзінің жекелей өзіндігіне қарай адам ойлауын зерттеушілер әдеттегідей екі негізгі типке бөледі: түсінік-логикалық немесе жүйелі-аналитикалық және образды-рефлекторлық. Бірінші тип өзінің даму формасында негізінен ғылым мен саясатта көрінеді; екіншісі - әдебиетте, музыкалық көркем-шығармашылық пен өнерде [7].

Жаңа кезеңнің тарихнамасы өзінің классикалық ғылыми формасында ғылымнан тыс танымдылық пен тарихи білімнің әр түрінен және көпқырлы фактографиялық ақпараттың күрделі синтезін танымдылықта әрі онымен байланысты түсінік-логикалық категория жүйесіндегі ұдайы өзгеріс пен дамуымен тығыз байланыста болады. Соңғы үш жүзжылдықтың әлеуметтік практикасында ол шығармашылық өзін танытудың танымдылық мәдениетін қайта құрудың өркендеуші процесінде әрі әрқилы саяси партиялар мен топтардың өтпелі қызығушылығына қызмет көрсету емес, тек тарихи шындықты толмай ізденуге бағдарлануы.

Осыған орай, кәсіби тарихшы-ғалымдардың зерттеу қызығушылығының бастапқы объектісі, заттың оның танымдылық қызметіне тікелей қатысты жекелеген еркін тандалған тарихи деректемелер емес, барлық қолдануға мүмкін деректемелер жиынтығы, соның ішінде авторларының бағалау тұрғысы бойынша өмірлік көзқарас тұрғысынан бір-біріне өзара қарама-қайшылары да кіреді. Ол бастапқы ақпаратты жинап әрі жүйелей отырып, алдымен деректемелік талдаудың логикалық анализі мен синтездеуі әрі қатаң арнайы әдіс-тәсілдері арқылы тарихи деректемелерден шынайы фактілерді шығарып, олардың өзара байланысын орнатып, уақыты мен кеңістігін анықтап, тек сонан соң қайта құрылған өткеннің фактологиялық суретіне сүйене отырып, сол негізде концептуалды реконструкциясын іске асырады.

Нақты тарихи фактілерді кәсіби-тарихшы ғылымда арнайы өңделген әдістемелік ережелер мен процедуралар арқылы аудентикалық деректемелерден алады. Бұндай аудентикалық деректемелер немесе түпдеректемелер категориясына өткеннің жазба немесе заттай ескерткіштері жатады. Оған тек оқиғаны баяндайтын замандастар мен тарихи оқиға құбылыстары жатады, әрі

бұл оқиға сол кез адамдарының есінде қалуы қажет.

Жаңа дәуірдегі Қазақстан тарихына келер болсақ, аудентикалық деректер жүйесіне қазақ хандары, сұлтан батырлар және старшындарының XVIII-XIX ғғ. ортасындағы эпистолярлық мұрасын айтуға болады, ол қазіргі кезде ТМД-ның әр түрлі мұрағаттарында сақтаулы 10-мыңға жуық сақтау бірлігі ретінде тұр; жоңғар хандарының қазақ билеушілерінің атына жазған, башқұр батырларының, ортаазиялық монархтар, қалмақ тайшыларының ресми хаттары, қазақ беделді өкілдерінің, Орта Азия саудагерлері, Орынбор және Сібір шекара ведомстволары, Ресей кеңселерінің белгілі адамдарының «сұрау салулары», қазақ даласына саяхат жасаған Еуропалық және Ресей саяхатшыларының сапар бағыттары күнделіктері мен журналдары, патша шенеуіктері мен қазақ үш жүз билеушілерімен кездесуінің нақты хаттамасы; Цинь императоры, Бұхар және Хива хандары сарайларында құрастырылған саяси оқиғаларының әулеттік жылнамасы, XIX-XX ғасырлар басындағы қазақ ауыз әдебиеті мен батырлар жырлары, қолжазба немесе баспа бетінде сақталған сол кезеңнің мерзімдік басылымдары, әрі тарихи-құжатты ескерткіштердің көптеген түрлері.

XVIII-XIX ғасырлардың ортасындағы қазақ халқы мен Қазақстанның тарихын зерттеу үшін қазақтардың бабаларының жоңғар басқыншыларымен, Қоқан хандығы және патша отарлау әкімшілігімен күресін баяндайтын, әрі дала билеушілері мен батыр-жауынгерлер жетістігін марапаттайтын тарихи, шежірелік және топонимикалық аңыздарының маңызы өте зор. Олардың көпшілігі осы күнге XIX ғасыр мен XX ғасырдың бірінші ширегінде қазақ ақпаратшыларының айтуымен қазақ ауыз әдебиетін белгілі дала жинаушылары А.И.Тевкелев, Я.П.Гавердовский, А.И.Левшин, Ш.Ш. Уәлиханов, Г.Н.Потанин, А.А.Диваев, А.Н.Бөкейханов, Ш. Құдайбердиев, М.Ж.Көпеев, М.Тынышбаев басқа да зерттеушілері жазбалары арқылы жетті.

Ауызша баяндау жанрына тән тарихи аңыздардың өзіндік қыры ондағы нақты мәліметтердің санқырлы тегі мол сипатын айтуға болады. Онда оқиғаның нақты хронологиялық кеңістік-географиялық орын алмауы, шынайы тұлғаларды аңызға айналдыру, нақты тарихи оқиғаларды асыра бейнелеу орын алған. Осыған байланысты қазақ ауыз шығармашылығын белгілі зерттеушісі С.А.Қасқабасовтың нақты айтқан сөзі бар: «Оқиға көне болған сайын, тарихи мәні жоғалып, аңызға айнала бастайды. Оқиға алыстаған сайын шынайы негізі көмескіленіп, ауызша жол-жөнекей аңыздар қосылып, нәтижесінде аңыз оның кейіпкері қиял-ғажайып сипатқа ие болады» [8].

Осы тарихи ескерткіштер категорияларының көрсетілген ерекшеліктеріне орай, қазақтардың халықтық ауызекі аңыздары бастапқы әрі соған сәйкес XVII-XVIII ғасырлар дәуіріндегі қазақ қоғамы дамуының нақтылай әрі объективті көрінісін қайта құру үшін жеткілікті ақпарат көзі бола алмай, сол заманның әртүрлі жазба материалдарына қосымша қолдану принципі бойынша негізінен зерттеу тәжірибесінде пайдаланыла алады.

Соған қарамастан бұл күрделі тарихи ақпараттың деректемелерінің тұрғысынан өз зерттелген түрін ендіру және ғылыми айналымы әлі күнге дейін бір жүйеге түспей пайдасыз сипатта болуда. Көптеген тарихи жұмыс авторлары бұл материалдарды зерттеу әдістемесін толық меңгермеген. Ондағы фактілер мен халықтық болжамдарды, ондағы тарихи ақпараттар шынайылығы дәрежесі мен деректанулық талдаусыз, шынайы тарихи көрініске нақты әрі қисындық сәйкестігінсіз, әртүрлі құжатты деректемелер мен деректемеден тыс білімге жүгінбей баяндайды.

Сонымен қатар отандық тарихнамада іс-жүзінде ғылыми деңгейде даярланған бұл ескерткіштердің көптеген топтарына арналған археографиялық басылымдар қазақ халық аңыздарына арналған арнайы деректанулық-тарихнамалық зерттеулер мен қажетті ақпараттық-анықтамалық аппарат жоқ. Осының нәтижесінде Қазақстан тарихының XVII-XIX ғасырлар ортасы кезеңіндегі ана немесе мына қырларын қайта құру процесінде пайдалану тәжірибесі көп жағдайда кәсіби емес, әуесқойлық деңгейде іске асырылып көрсетілген материалдарға көптеген қазақстандық және шетелдік тарихшы-ғалымдардың нигилистік көзқарасын тудырды.

Осы жағдайларға орай бұл сала бойынша зерттеу жұмысы бірнеше бағыттарда іске асырылуы мүмкін: 1) ірі тарихи оқиғалар, олардың өткен орны мен әдебиеттегі ТМД мұрағат сақтау орындарының қолжазба қорларындағы XVIII ғасырдың ортасы мен XX ғасырлардағы қазақ даласының көрнекті қайраткерлері туралы қазақ халқы аңыздарының жарияланған нұсқаларымен қатар мақсатты бағытты іздеу, жинау және жазу; 2) құжаттық, нарративтік және басқа да деректемелер түрлерімен, уақыты, орны және халық аңыздарын жазбаша белгілеудің нақты жағдайларын анықтау, әрі халықтық ақпаратшылар мен бұл ескерткіштерді жинаушылардың әлеуметтік пен үрім-бұтақтық жатысын белгілеу; 3) анықталған материалдарды жанырлық жатысы,

хронологиясы және тақырыбы бойынша жүйелеу; 4) олардың мазмұнындағы нақты ақпараттарды компаративті-қисынды негізде бұл мәліметтерді тарихи ақпараттың басқа түрлерімен салыстырып шынайылық дәрежесін анықтау.

Қазіргі көптеген қазақстандық, ресейлік және ортаазиялық авторлардың ұттық тарих бойынша жарияланымдарымен жеңіл танысып өткеннің өзінде-ақ олардың ішінде өткенді ғылыми реконструкциялау және оның аңыздандырылған модификациясын нақты шектей алмайсын, яғни екі құрылғы сұлбасы да өте көмескі болып келеді.

Соңғысының дәл болмауы нақты тарихи таным нысанының өзіндік күрделілігі ғана емес, кәсіби тарихшы санасына әрқилы өмірлік көзқарас пен идеологиялық жаттандылық, билікпен «ойыны», партия мен топтардың саяси күресіне араласуымен т.б. түсіндіруге болады.

Шынына келгенде барлық келтірілген жағдайлар ана немесе мына жағдайда ғалым ойлауына әсер етіп, оның шығармасына әрқилы мифологиялық элементтер енуіне ықпал етеді.

Ал басқа жағынан көптеген тарихи жарияланым авторлары – мамандар емес және жалған тарихты сүйушілер елдің ықпалды зиялы қауымына өз болжамы растығын көтеру үшін ғылымда пайдаланылатын дәлелдердің әдістері мен тәсілдерін әдейі немесе сапалы түрде пайдаланып, сырт көзге ғылыми ізденіс ретінде табысты көрсетеді. Соған қарамастан, қазіргі көптеген қолданылып жүрген ғылымнан тыс тарихнама үшін тарихи қайта құрулардың ғылыми сипаттағы ізденулерден айрықша кең тараған формалары яғни, былайша айтқанда, «қызығушылығы жоқ» тарихи білімдер.

Оларды келесідей сипаттап көрсетуге болады:

1. Авторда тарихи шындықты іздеуде, тарихи мақсатының, әрі ғылыми пән ретінде тарих туралы, тарихшылар еңбегінің сипаты мен тарихи деректемелермен жұмыс істеу әдісі ұғымының болмауы.

2. Алдын-ала құрған тарихи жобасы өз жеке көзқарасы негізінде жасалып, тек ғылымнан тыс мақсаттар мен қызығушылыққа қызмет етеді немесе өзінің жеке бас ойын білдіреді.

3. Бұл тарихи факт пен тарихи деректемені қорлау. Тарихи фактілер екінші қатарды өз ойлауы мен болжамына бағынышты роль ойнайды.

4. Маман еместер әдеттегідей тарихи фактілерді ғылымда қабылданған әдістер мен процедуралар арқылы деректемелер мен кәсіби тарихшылар еңбектері жүйесінен алмай көбінесе тарихи-публицистикалық басылымдардан алады. Олар онда көбінесе жұтаңдау, артықтау немесе өзгешеленген түрде болады.

5. Өз ойларын дәлелдеу мен бекіту үшін өз алдына жеке тарихи аңыздық жанр деп қарауға болатын жалған тарихи деректемелер – жалған аңыздар, анықталмаған «халықтық» дастандар тағы осы заманғы аңызға айналдырған жалған дүниелерден мәліметтер алады.

6. Ұсыныс, пікір, дәйектерді оңды-солды араластыру, барлық ғылыми негізделген дәйектер мен болжамдарды жоққа шығару автор ойы қарама-қайшылығын көрсетіп тұрады.

7. Бір стереотипті жолмен, тікелей империялық және кеңестік жүйе стереотипті әдіснамасын, құндылық межелерін әрі революциядан бұрынғы Ресей тарихы хрестоматикалық шығармаларынан тарихнамалық, сюжет нұсқаларын алып, оның Қазақстан тарихының сол кездері тіпті кейінгі кезеңдеріне форма ұйқастығына сай әкеп орналастыру.

Осы барлық құбылыстар тарихи зерттеулердің әдістемелік және әдістік базасының қазіргі Қазақстан тарихнамасында тұтастай, әсіресе аймақ тарихи деректеметануы саласында жеткілікті өңделмегенін көрсетеді. Осыларға байланысты жақын болашақта елдің тарихи ғылымы саласындағы басым міндеттердің бірі белгілі тақырыбы бойынша ғана топтамай, тарихи баяндалуының түрлері мен жанрлары (революциядан бұрынғы сфрагистика, эпистолярлық деректемелер, генеалогиялық құжаттар, халық аңыздары нарративті шығармалар ж.т.б) әрі деректеметанулық компаративистиканы дамыту (әртүрлі топтағы тарихи ескерткіштердің фактографиялық ақпараттылығын салыстырмалы талдау), жарияланған еңбектер мен археографиялық басылымдарға ғылыми рецензиялар жанры, зерттеу нәтижесіне құжатты материалдарды бастапқы өңдеудің жаңа әдістерін ендіруді тарихи зерттеудің археографиялық базасын кеңейту болып табылады. Бұлардың барлығы белгілі дәрежеде тарихшылар мен тарихшылар емес үшін алынған дәйекті мәліметтерді пайдаланылатын тарихи деректемелер мен ғылыми репрезентативтілікке ақпараттық беруді көтереді де, олар өз кезегінде өз зерттеулік күш-қуаттарын жемісті іске асыруға мүмкіндік алады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Прайс Д. Наука о науке: Сб.статей /Пер. с англ. Москва., 1966. С.247.
2. Бұл бағыттағы талдаманы қараңыз: Миклушинский С.Р. Методологические вопросы

историко-научного исследования // Проблемы истории и методологии научного познания. Москва., 1974. С. 20-34; Макарова Л.А. Наука, история и историография. XIX-XX вв. Москва., 1987; Косарева Л.М. Предмет науки: социально-философский аспект проблемы. Москва., 1977.

3. Бернал Дж. Наука и общество: Сб. статей и выступлений. Москва., 1983; Койре А. Очерки истории философской мысли (О влиянии философских концепций на развитие научных теорий). - М., 1985.

4. Хамидов А.А. Наука в социокультурном контексте: Реферативный обзор /ИНИОН. Алма-Ата, 1984. - С.46-49; Логико-гносеологический анализ науки. – Алма-Ата, 1990 (Разд.1, гл.1-2).

5. Соңда. 47 бет.

6. Ильенков Э.В. Диалектическая логика. Очерки истории и теории. Москва., 1974. С.168.

7. Козлов В.И. Лев Николаевич Гумилев (1912-1992) // Этнографическое обозрение. 1992. №5. С.174.

8. Каскабасов С.А. Казахская несказочная проза. Алма-Ата, 1990.С.160.

Аннотация: Процесс формирования новых национальных государств и чувство этнической и культурной самобытности народов, которые их составляют, непосредственно сосредоточены на их исторических корнях и пытаются переосмыслить основные моменты своей страны и своей этнической истории. Прежние исторические концепции и тенденции пересмотра тенденций, как обычно, имеют широкую социальную потребность в транзитных обществах. Поэтому в различных архетипах общего исторического сознания, воплощенного в новой социальной и политической реальности с реальными людьми и групповыми эмоциями, растет не только научно-реконструированный экономический опыт, но и прошлое. В первом случае историографию можно охарактеризовать как прогрессивную, как науку, а с другой стороны, можно сказать, что возникли легенды в форме новых форм, выходящих за рамки исторического знания.

Abstract: The process of the formation of new national states and the sense of the ethnic and cultural identity of the peoples who make them up are directly focused on their historical roots and are trying to rethink the main points of their country and their ethnic history. The old historical concepts and trends of revising tendencies, as usual, have a wide social need in transit societies. Therefore, in various archetypes of a common historical consciousness, embodied in a new social and political reality with real people and group emotions, not only the scientific-reconstructed economic experience grows, but also the past. In the first case, historiography can be described as progressive, as science, but on the other hand, one can say that legends have arisen in the form of new forms that go beyond the framework of historical knowledge